

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СЕРОВА Галина Володимирівна

УДК 372.894: 37.145

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВІДБОРУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТНОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ ШКІЛЬНОГО
КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
(7 клас)

13.00.02 – теорія і методика навчання історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогіки АПН України.

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор

Пометун Олена Іванівна,

Інститут педагогіки АПН України, завідувач лабораторії
суспільствознавчої освіти

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

Булда Анатолій Андрійович,

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри методики
викладання соціально-гуманітарних дисциплін;

кандидат педагогічних наук, доцент

Фрейман Григорій Ошерович,

Київський юридичний інститут МВС України, доцент кафедри історії
держави і права України

Провідна установа Луганський національний педагогічний університет

ім. Тараса Шевченка, кафедра і соціальної роботи

Міністерство освіти і науки України,

м. Луганськ

Захист відбудеться „__18__” __лютого__ 2005 р. о __14³⁰__ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601 м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „__11__” __січня__ 2005р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розвиток в Україні процесів державотворення, національно-культурного відродження і становлення громадянського суспільства, а також прискорення процесів інтеграції України у європейське та світове співтовариство значною мірою змінили місце і роль історії як базової шкільної дисципліни, на яку покладається розв'язання важливих завдань сучасної освіти: забезпечення умов для адаптації й самореалізації молоді у динамічному сучасному світі, набуття нею важливих життєвих компетентностей і орієнтирів, формування національної свідомості й громадянської позиції особистості.

За час, що минув з 1991 року, історична освіта зазнала кардинальних змін, серед яких розробка проектів концепції розвитку шкільної історичної освіти, Державного стандарту освітньої галузі "Суспільствознавство", модернізація змісту, створення нових програм, навчальної літератури та ін.

Проте процес реформування змісту шкільної історичної освіти продовжується, що насамперед пов'язано з новими методологічними підходами, які сформувалися протягом останнього десятиріччя в самій історичній науці, а також в історіософії, філософії, педагогіці. Розвиток методології історії, педагогіки і методики викладання історії, перехід до 12-річної загальноосвітньої школи з профільним навчанням обумовлюють необхідність розробки нових концептуальних підходів до змісту шкільних курсів історії, насамперед вітчизняної.

Одним із важливих напрямів розвитку змісту вітчизняної історії є етнологічний підхід, який значною мірою може сприяти розв'язанню завдань утвердження національної державності, подоланню девальвації духовних цінностей українського народу, протистоянню некритичній вестернізації українського суспільства, консолідації політичної нації.

Аналіз діючих навчальних програм, підручників і посібників з історії України, виданих після 1992 року, а також сучасної практики викладання історії свідчить про те, що цей підхід ще не став провідним і не знайшов достатнього відображення у навчанні історії в школі, що значно знижує виховний і навчальний потенціал цієї дисципліни.

Проблема послідовного застосування етнологічного підходу до формування змісту шкільних курсів історії розглядається у літературі з позицій різних наук. Теоретичним підґрунтям цього підходу стали концепції і положення досліджень істориків, етнологів радянської доби (С.Арутюнов, Ю.Бромлей, Л.Гумільов, Р.Ітс, А.Токарев) і сучасних фахівців (Г.Лозко, П.Кононенко, С.Макарчук, С.Лур'є, В.Наулко, О.Пономарьов, Ю.Римаренко, М.Тиводар), в яких розроблялись проблеми теорії етносу, етно– і націогенезу, етнічної історії та ін.

Необхідність принципового оновлення змісту шкільних курсів саме з позицій етнологічного підходу зумовлена сучасними дослідженнями відомих українських істориків Б.Андрусина, В.Барана, В.Борисенка, М.Брайчевського, В.Коцура, В.Смоля, В.Степанкова та ін. Як важливі наукові проблеми ними визначається нерозробленість багатьох сюжетів історії України, їх суперечливість, інтелектуальна парадоксальність (Я.Грицак, Л.Залізник), нерозв'язаність проблеми власної цивілізаційної ідентичності (Ю.Павленко), теоретична невизначеність важливих питань історії українського народу (В. Потолицький), неоднозначність наукових трактувань і оцінок найважливіших подій (М.Котляр, П.Толочко).

Для предмета нашого дослідження цікавими були праці українських етнологів з питань матеріальної і духовної культури українців (О.Воропай, Т.Ніколаєва, С.Павлюк, В.Самойлович), українських педагогів з питань етнопедагогіки і етнокультурних чинників формування змісту шкільної, в т.ч. історичної, освіти (Н.Волошина, Т.Мацейків, М.Стельмахович та ін.).

З точки зору загальних підходів до поняття змісту освіти, його складність та інтегрованість обґрунтовані в працях українських і зарубіжних дидактів С.Гончаренка, І.Журавльова, В.Краєвського, І.Лернера, Ю.Мальованого, О.Савченко, О.Сухомлинської та ін.

Значний досвід теоретичних та методичних напрацювань попередніх років щодо шкільної історичної освіти висвітлено в історико-педагогічних працях А.Булди, О.Пометун, Т.Самоплавської.

Пошуку оптимальних моделей змісту шкільної історичної освіти й методології його розбудови присвячено публікації вітчизняних і зарубіжних учених Л.Алексашкіної, О.Волобуєва, Л.Жарової, Л.Калініної, В.Комарова, Т.Ладиченко, Р.Пастушенка, О.Пометун, О.Удода, Г.Фреймана, Г. Швидько та ін., дисертаційні дослідження Л.Пироженко, С.Терно.

Водночас, можна констатувати, що конкретні питання теорії і практики впровадження етнологічного змісту в навчальний курс історії України, методика його опрацювання поки що не були предметом окремого дослідження, зокрема нерозв'язано таких питань: не з'ясовано місце етнологічної складової у змісті історичної освіти; не визначено критерії відбору і не здійснено відбір етнологічного змісту шкільних курсів історії; не визначено обсяг і зміст етнологічних понять і уявлень учнів; не з'ясовано методичні засади формування етнологічних знань і уявлень учнів в окремих історичних курсах та ін.

Таким чином, об'єктивні потреби розвитку історичної освіти України, практика навчання історії в загальноосвітній школі, а також теоретична нерозробленість зазначеної проблеми обумовили вибір та актуальність теми дисертаційного дослідження **“Методичні засади відбору і реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України (7 клас)”**.

Проблема досліджується на матеріалах курсу вітчизняної історії 7-го класу, оскільки саме з цього курсу розпочинається систематичне вивчення історії України в школі і закладаються основи формування в учнів системи етнологічних знань і уявлень як підґрунтя розвитку історичного мислення, предметної компетентності учнів та їхньої національної свідомості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки АПН України згідно з комплексним тематичним планом досліджень за темою “ Дидактичне забезпечення реалізації концепції шкільної історичної освіти” (Державний реєстраційний номер 0102V000360). Тему дисертації затверджено вченою Радою Інституту педагогіки АПН України (протокол № 11 від 23.12.1999 р.) і узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 17. 06. 2003 р.).

Об'єкт дослідження – процес навчання історії України в загальноосвітній школі.

Предмет дослідження – етнологічний зміст як складова шкільної історичної освіти.

Мета дослідження полягає у теоретичному й експериментальному обґрунтуванні методичних засад змісту етнологічної складової курсу історії України 7-го класу.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що реалізація етнологічного змісту у навчанні історії України стає можливою за умов:

- застосування етнологічного підходу як методологічної основи відбору і структурування змісту шкільної історичної освіти;
- визначення і введення у зміст курсу історії 7–го класу етнологічної складової як системи взаємопов'язаних, різнорівневих і супідрядних одиниць змісту: фактів і понять різної широти і обсягу;
- застосування на уроках історії України методів і прийомів навчання, адекватних етнологічному змісту.

Відповідно до мети і гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

- 1) проаналізувати загальні теоретико–методичні підходи до формування змісту шкільного курсу історії України для з'ясування сутності етнологічного підходу й обґрунтування необхідності його застосування у навчанні історії;
- 2) здійснити комплексний аналіз сучасної теорії і практики впровадження етнологічних знань в історичну освіту;
- 3) визначити і теоретично обґрунтувати зміст, обсяг і структуру етнологічного навчального матеріалу шкільного курсу історії України для 7-го класу;

4) визначити й експериментально перевірити методичні засади реалізації етнологічного навчального змісту на уроках історії України в 7-му класі;

5) розробити методичні рекомендації щодо відбору і використання етнологічного змісту шкільних курсів вітчизняної історії та їх відображення у навчально-методичній літературі.

Теоретико–методологічними засадами дослідження є сучасні психолого-педагогічні теорії розвитку особистості, положення психологічної і педагогічної наук про взаємозв'язок навчання, виховання і розвиток особистості, про закономірності розвитку пізнавальної діяльності учнів основної школи; положення про системний аналіз соціальних та навчально-виховних проблем; концепції демократизації, гуманізації освіти і виховання; концепції і положення філософії сучасної освіти (О.Білоусько, В. Лутай); історико-філософські підходи до розгляду історичних подій та явищ (І.Бойченко, М. Попович, Ю.Павленко); методології історії (Л.Зашкільняк, В.Потульницький); положення Закону України “Про освіту”, Державної національної програми “Освіта. Україна ХХІ століття”, Національної доктрини розвитку освіти України в ХХІ столітті і Концепції 12-річної загальної середньої освіти, Державного стандарту освіти.

З метою всебічного пізнання предмета дослідження та розв'язання поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових **теоретичних та емпіричних методів**.

Теоретичні методи: проблемно–цільовий та історико–генетичний аналіз філософської, історичної, етнологічної, дидактичної і методичної літератури з проблеми дослідження, узагальнення здобутих даних, класифікація, систематизація використовувались з метою обґрунтування етнологічного підходу до побудови навчального змісту. Структурно–генетичний і структурно–функціональний аналіз навчальних програм, підручників, посібників, законодавчих і нормативних документів, аналіз і узагальнення експериментальних даних, передового педагогічного досвіду, моделювання, побудова аналогій, інтегрування застосовувались з метою визначення й обґрунтування змісту, обсягу і структури етнологічної складової змісту курсу історії України 7-го класу, для розробки методичних матеріалів і рекомендацій.

Емпіричні методи: спостереження, анкетування, бесіда, порівняння, діагностичні методи (тести, анкети), експеримент (констатуючий і формуючий), метод кількісної та якісної обробки здобутих даних використовувались для вивчення практики навчання історії України в загальноосвітній школі, особливостей застосування етнологічних знань в курсі історії України, методичного проектування й апробації етнологічного змісту шкільного курсу історії України для 7-го класу.

Експериментальною базою дослідження були ЗОСШ Вишгородського р-ну Київської області, українська гімназія № 143 м. Києва, спеціалізована школа I–III ступенів м. Луганська. До констатуючого дослідження залучались учителі слухачі курсів підвищення кваліфікації Київського обласного ІПО і Луганського обласного ІПО. У констатуючому та формуючому експерименті взяло участь 648 учнів, 135 вчителів.

Організація дослідження. Дослідження проводилось у чотири етапи.

На першому етапі (1997–1999 рр.) аналізувалась вітчизняна і зарубіжна педагогічна, психологічна, філософська, етнологічна, навчально–методична література, вивчалась нормативна документація, визначались теоретичні засади дослідження. Узагальнювався педагогічний досвід викладання українознавчих курсів у загальноосвітній школі. Розроблялись методики дослідно–експериментальної роботи, складались програми спостережень, формулювались питання анкет, тестів для учителів та учнів.

На другому етапі (1999–2002 рр.) було проведено констатуючі зрізи, у процесі яких визначався рівень сформованості інтересу вчителів та учнів до етнологічних знань, стан реалізації етнологічного підходу в навчанні історії України в сучасній школі, методичні можливості курсу вітчизняної історії 7-го класу щодо формування етнологічних понять і уявлень.

На третьому етапі (2001–2002 рр.) було розроблено теоретичне і навчально–методичне забезпечення формуючого експерименту: визначено основний зміст навчальних етнологічних матеріалів курсу історії України 7-го класу, обґрунтовано методику його експериментальної апробації, здійснено перевірку ефективності розроблених методичних матеріалів в експериментальних класах загальноосвітніх навчальних закладів.

На четвертому етапі (2002–2003 рр.) проводився аналіз результатів дослідно–експериментальної роботи, формулювались висновки й узагальнення, здійснювалось технічне і літературне оформлення тексту дисертації.

Наукова новизна і теоретичне значення проведеного дослідження полягають у тому, що: вперше теоретично обґрунтовано етнологічний підхід до відбору і структурування змісту курсу історії України і розроблено методичну концепцію побудови навчального історичного змісту курсу 7-го класу на етнологічних засадах;

визначено, класифіковано і систематизовано структурні компоненти етнологічної складової змісту курсу історії України 7-го класу, обсяг і зміст етнологічних понять цього курсу, а також термінів, які їх розкривають;

сформульовано критерії відбору етнологічного змісту курсу історії України в загальноосвітній школі на основі розробленої класифікації етнологічних понять за рівнем їх складності й узагальненості;

обґрунтовано й розроблено на етнологічних засадах зміст і структуру навчальної програми з історії України для 7-го класу;

розроблено та експериментально перевірено методичні підходи до формування етнологічних понять у відповідності з логікою вивчення й розкриття історичного навчального матеріалу;

з'ясовано особливості індуктивного і дедуктивного шляхів засвоєння етнологічних понять учнями 7-го класу;

уточнено поняття „етнологічний зміст шкільного курсу історії”.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання теоретичних положень і висновків дисертації для вдосконалення навчального змісту шкільного курсу історії України, укладання навчальних програм з історії України і всесвітньої історії для 12-річної загальноосвітньої школи з профільним навчанням, спецкурсів у вищих навчальних педагогічних закладах, змісту перепідготовки вчителів історії.

Основні положення дисертації можуть стати основою для дослідження проблем запровадження етнологічного змісту в інші навчальні курси історії; апробовані методичні матеріали можуть використовуватись у практиці навчання історії в загальноосвітніх школах України; здобуті в процесі дослідження результати й висновки можуть застосовуватись у розробці навчальних програм, підручників, методичних і наочних посібників, додаткової довідникової навчальної літератури.

Результати дослідження у 2000-2004 рр. впроваджувались у навчальний процес школи-гімназії №143 м. Києва (довідка від 3 серпня 2004р.), загальноосвітніх шкіл Вишгородського району Київської області (довідка від 25 серпня 2004р.), спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів м. Луганська (довідка від 17 травня 2004 р.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних положень, адекватністю методів дослідження меті й завданням, поєднанням кількісного і якісного аналізу результатів дослідження, коректною інтерпретацією результатів експериментального навчання, особистою участю дисертанта в апробації розроблених методичних матеріалів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження знайшли відображення у доповідях і виступах на звітних науково–практичних конференціях Інституту педагогіки АПН України (1999, 2000, 2003 рр.), засіданнях круглого столу: “Державний стандарт шкільної історичної освіти” і “Питання вдосконалення шкільних програм з історії в світлі реформування історичної освіти” (Київ, 2003 р.), всеукраїнській науково–практичній конференції:

“Розвиток змісту освіти як історико–педагогічна проблема” (Чернівці, 2003 р.), науково-практичній конференції: “Трансформація соціогуманітарної освіти” (Кам’янець-Подільський, 2003 р.)

Публікації. Матеріали дослідження відображено у 8 одноосібних публікаціях, з них 5 у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Основний зміст дисертації складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (274 назви) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок. Основний зміст викладено на 165 сторінках. Робота містить 12 таблиць і 5 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об’єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотезу і завдання дисертаційної роботи, розкрито теоретико–методологічні основи, методи й етапи педагогічного дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення дослідження, подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукової роботи.

У **першому розділі** – „Теоретичні основи дослідження” – розкрито психолого–педагогічні й історико–філософські підходи до формування змісту шкільної історичної освіти, представлено етнологічний зміст як предмет історико-методичного дослідження, викладено результати структурно–функціонального аналізу діючих шкільних програм, підручників і посібників з історії України.

Проведений аналіз філософської, психолого–педагогічної, методичної, історичної та етнологічної літератури свідчить, що ключовими питаннями у проблемі формування змісту шкільної історичної освіти є: визначення мети і завдань історичної освіти, інтегративних і синтетичних засад цього змісту, до якого як елементи входять історія України, всесвітня історія, філософія, економіка, право, мораль тощо, принципів відбору і структурування навчального історичного матеріалу на загальнодидактичному та частковометодичному рівнях.

Вивчення документів та інших джерел дає підстави стверджувати, що основою сучасного реформування історичної освіти є нові підходи до визначення мети історичної освіти, під якою сьогодні розуміють розвиток особистості учня засобами шкільної історичної дисципліни, і визначальних чинників формування її змісту, якими є культурні домінанти і традиції українського народу.

У педагогічній літературі з'ясовано основні загальнодидактичні принципи і критерії конструювання змісту шкільної освіти (Б.Бабанський, В.Кревер, Л.Ледньов, М.Скаткін). Серед основних принципів: відповідність змісту освіти в усіх його елементах і на всіх рівнях конструювання вимогам розвитку гуманістичного демократичного суспільства й рівню сучасної науки і техніки; єдність змістового і процесуального компонентів навчання; структурна єдність змісту освіти на всіх рівнях його формування з урахуванням особистісного розвитку і становлення школяра; врівноваженість, пропорційність і гармонія компонентів змісту освіти. Як загальні критерії відбору змісту визначено: цілісність відображення у змісті освіти завдань розвитку особистості й формування її базової культури; високу наукову і практичну значимість змісту; відповідність складності змісту навчального матеріалу реальним навчальним можливостям учнів певного віку і обсягу змісту реальним навчальним годинам; відповідність змісту наявній навчально-методичній і матеріальній базі сучасної школи; врахування міжнародного досвіду його побудови. Зазначені принципи і критерії вимагають значної конкретизації для кожної навчальної дисципліни, окремих курсів, окремих блоків знань у кожному курсі і т. ін., що є компетенцією окремих методик.

Проведений аналіз психолого-педагогічних і методичних досліджень з теорії навчання (Д.Богоявленська, П.Гальперін, В.Давидов, О.Кабанова-Меллер, Н.Менчінська, Н.Тализіна), з методики навчання історії (О.Вагін, Ф.Горелік, П.Гора, Н.Дайрі, Г.Донської, Ф.Коровкін, М.Лисенко, Г.Підлудський, В.Пунський, Г.Цвікальська та ін), психології засвоєння учнями історичного матеріалу (В.Демиденко, М.Кругляк, А.Леонт'єв, А.Редько) дозволив сформулювати методичні підходи до формування навчального історичного змісту, конкретизувати критерії його відбору і структурування. Такими підходами є: структурно-функціональний аналіз змісту історичної науки як предметної основи для визначення змісту історичної освіти у тій чи іншій ланці; визначення в цьому змісті систем понять за галузями історичного знання – соціологічних, економічних, етнологічних та ін., що підлягають засвоєнню учнями; встановлення їх ієрархії та функцій, визначення їх обсягу і послідовності формування у відповідності з вимогами логіки вивчення і розкриття історичного навчального матеріалу; врахування можливості застосування сучасної методології формування емпіричних і теоретичних знань учнів, поетапного формування історичних понять і вимог психології засвоєння історичних знань учнями певного віку.

Аналіз джерел свідчить, що методологічною і методичною основою відбору і структурування навчального історичного змісту є також нові концептуальні підходи до висвітлення та інтерпретації подій і явищ, які запроваджені останнім часом в історичну й педагогічну науку: цивілізаційний, культурологічний, соціоантропоцентричний, аксіологічний, етнологічний.

На основі порівняння сучасних підходів до формування змісту шкільного курсу історії України визначено основні напрями удосконалення змісту шкільної історичної освіти, зокрема, необхідність узгодження національного варіанта структури і змісту із сучасними потребами суспільства і розвитку особистості дитини, а також з європейськими та світовими підходами.

Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що значна залежність гуманітарних наук, етнології у тому числі, – від ідеологічних настанов у суспільстві в радянські часи безпосередньо відбивалась у змісті та методах навчання історії і не сприяла запровадженню етнологічного підходу, сутність якого пов'язана зі змістом етнології як науки.

Етнологія – буквально “народознавство” – це історична наука про походження і етнічну історію народів (етносів), формування специфічних особливостей їх культури і побуту як складових цивілізації. Базове поняття науки – етнос – визначається як позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнізмом (назвою). Базове положення етнології про те, що людство існує у формі етносів, які відіграють провідну роль на всіх етапах історичного розвитку, дозволяє застосовувати етнологічні теорії як методологічну основу вивчення історичного матеріалу і відповідного відбору навчального історичного змісту.

Проведений історіографічний аналіз історичних та етнологічних праць XIX–XX ст., а також сучасних соціогуманітарних досліджень, розвиток яких характеризується їх певною етнологізацією, дозволив обґрунтувати етнологічний підхід до структурування навчального змісту шкільної історії України як один з найважливіших і методично прийнятних у сучасних умовах реформування змісту шкільної історії України. Основними положеннями зазначеного підходу як одного з напрямів розвитку змісту вітчизняної історії є: розуміння цивілізації як етносоціальної системи і взаємообумовленості соціальних й етнічних процесів як одного з важливих чинників розвитку складних систем, якими є цивілізації, тісного взаємозв'язку етнічної і соціальної історії; вивчення історичного розвитку українського етносу як основи історичного руху; запровадження україноцентричності як основи конструювання змісту і структури вітчизняної шкільної освіти; забезпечення етнологічної спрямованості історичних реконструкцій у навчальному матеріалі, зокрема в шкільних підручниках і посібниках.

Структурно–функціональний аналіз програм, підручників і посібників шкільних факультативних курсів з народознавства, українознавства, історії України засвідчив, що в системі загальноосвітньої школи етнологічні знання формуються в окремих народознавчих і предметних курсах, змістове наповнення яких щодо етнологічного матеріалу досить різноманітне й

визначається різними освітніми завданнями. Загальні програмові настанови про національний (українознавчий) компонент змісту освіти у самому тексті реалізовано фрагментарно і непослідовно, а сучасна навчально–методична література унеможлиблює формування означеної складової історичного змісту через відсутність чітко визначених й розроблених підходів до формування етнологічних навчальних матеріалів та їх слабкого методичного опрацювання.

У **другому розділі** – “Методика реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України 7–го класу” – обґрунтовано етнологічний підхід до відбору і структурування змісту шкільного курсу вітчизняної історії 7–го класу, здійснено відбір і структурування етнологічної складової курсу історії України 7–го класу, розкрито шляхи, умови реалізації етнологічного змісту шкільного курсу в навчальних посібниках і на уроках історії, представлено хід і результати педагогічного експерименту.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що освітньо-виховні завдання шкільного курсу вітчизняної історії мають містити такі елементи як: засвоєння учнями історичних знань і уявлень про становлення держави в Україні, її цивілізаційні досягнення, становлення і розвиток українського народу, його культурні здобутки в загальному контексті розвитку людства; формування емоційно-ціннісного ставлення школярів до минулого, усвідомлення ними зв’язків між поколіннями українців та власної єдності з ними, що сприяє розв’язанню загальних завдань історичної освіти. Такий підхід може бути закладений уже на рівні створення програми для середніх загальноосвітніх закладів і структурування змісту матеріалу в цій програмі, що визначає відповідну побудову змісту підручників і навчально–методичної літератури.

Послідовна реалізація етнологічного підходу дала можливість обґрунтувати зміст, обсяг й структуру етнологічного компоненту освітнього курсу і визначити етнологічну складову змісту курсу історії України 7-го класу як систему фактів, понять, положень про виникнення й формування українського етносу, основні закономірності виникнення, функціонування й взаємодію етнічних спільнот, становлення і розвиток специфічних особливостей певного етносу в ході історичного розвитку.

Дослідження свідчать, що в курсі історії України учні 7-го класу мають засвоїти на початковому рівні такі основні етнологічні поняття: етнос, етнічні спільноти, етногенез, етнічні процеси, етнічна територія, етнокультурні особливості, історико–етнографічні регіони.

Поняття *етнос* є змістовою одиницею, що забезпечує систематизацію та ієрархізацію навчального етнологічного змісту шкільного курсу історії України, через який учні мають зрозуміти основні закономірності формування та розвитку етносів (етнічних спільнот), спираючись на це поняття.

утворення й етапи розвитку середньовічної держави Київська Русь, Галицько-Волинська держава як її правонаступниця, розвиток культури періоду Київської Русі та Галицько-Волинської держави, українські землі у складі іноземних держав.

Результати послідовного застосування етнологічного підходу дозволили визначити структуру етнологічної складової змісту курсу, яка представлена в табл. 1.

Таблиця 1.

Структура етнологічного змісту курсу історії України 7-го класу

Розділи програми	Етнологічний зміст курсу	Основні етнологічні поняття
Давня історія України	Етнокультурна характеристика населення території України у добу первісного суспільства	Етнічні спільноти Етнічні відмінності Побут та спосіб життя Матеріальна культура Духовна культура
	Походження слов'ян	Етногенез Етнічні процеси
Середньовічна історія України	Ранні слов'яни V–VII ст.	Господарська діяльність Звичаї й обряди Світоглядні уявлення
	Східно-слов'янські об'єднання племен	літописні “племена” південної Русі – основа формування українського народу
	Утворення держави „Київська Русь”	Походження назви “Русь”, Етнополітонім Етнічна територія
	Взаємовідносини Русі і сусідніх народів	Етнокультурні особливості сусідніх народів – спосіб життя, світогляд, звичаї й обряди, культурні взаємовпливи Етноніми – хозари, печеніги, половці, торки

	Етнічні процеси у XII-XIV ст.	Поліетнічний склад населення Київської держави, витоки українського народу, початок формування етноніму “українці”, української мови
	Повсякденне життя за часів Київської Русі	Культура і побут сільського і міського населення за часів Київської Русі.
	Культура Київської Русі	Розвиток архітектури, літератури, живопису, прикладного мистецтва

Реалізація етнологічного змісту передбачала: а) відбір вихідних етнологічних понять, виділення навчального змісту для їх засвоєння та методичну розробку експериментальних уроків, навчальний зміст яких спрямований на формування найбільш загальних понять; б) введення цих понять дедуктивним шляхом з наступною їх конкретизацією.

Виходячи із завдань нашого дослідження, в ході проведення констатуючого експерименту необхідно було з'ясувати: яким є рівень пізнавального інтересу до етнологічних знань вчителів і учнів; яким є ступінь складності і рівні засвоєння учнями 7-го класу (13–14 років) етнологічних понять; наскільки доступними є навчальні тексти діючих підручників щодо відібраних етнологічних знань.

Протягом 1999–2000 рр. автором проводилось анкетування та інтерв'ювання вчителів різних регіонів (усього 135 учителів). Метою анкетування було виявлення того, як сприймають учителі етнологічний підхід до викладання вітчизняної історії; яким є виховний і розвивальний потенціал знань з етнічної історії й культури українського та інших народів України; яким є місце етнологічних знань у структурі змісту шкільного курсу історії України 7-го класу; якими є пізнавальні можливості учнів 7-х класів щод засвоєння понять з етнології; які основні недоліки відбору і застосування етнологічних понять у діючих підручниках для 7-го класу.

Проведений констатуючий експеримент показав, що сучасна структура етнологічного змісту шкільного курсу історії 7-го класу не відповідає методичним умовам формування етнологічних понять, розвитку умінь учнів визначати й оперувати поняттями, особливо високого

рівня узагальненості. У процесі вивчення історії України в практиці загальноосвітніх шкіл у більшості випадків формування етнологічних понять не визначається як одна з цілей уроку, використання етнологічних навчальних матеріалів на уроках, як правило, має епізодичний характер, переважає репродуктивна пізнавальна діяльність при їх формуванні.

Для з'ясування рівня засвоєння учнями 7-х класів основних етнологічних понять було проведено констатуючі зрізи знань. З цією метою учням було запропоновано завдання на визначення етнологічних понять та їх співвідношення з історичними поняттями, пояснення зв'язків між поняттями різного рівня узагальненості. Показником засвоєння етнологічних понять на етапі констатуючого експерименту виступив коефіцієнт повноти засвоєння змісту понять, середнє значення якого (за А.Усовою), становить 0,32, що переконливо свідчить про низьку ефективність методики формування досліджуваних понять.

За результатами констатуючих зрізів знань було встановлено, що у значної частини учнів 7-го класу рівень сформованості етнологічних понять низький. Так, у 24% опитаних понятійні знання з етнології взагалі відсутні, у 52% – сформовані на початковому рівні, у 29, 5% – на середньому, у 3, 8% – на достатньому і 0,7 % – на високому рівні.

Здобуті дані засвідчили необхідність розробки власних методичних підходів до реалізації етнологічної складової змісту шкільного курсу історії України 7-го класу.

Для перевірки засвоєння учнями розробленого етнологічного навчального змісту було проведено експериментальне навчання. У формуючому експерименті брали участь 418 учнів (16 класів, з них – 8 експериментальних, 8 контрольних). Класи були підібрано з приблизно однаковим рівнем навчальних досягнень учнів і умовами навчання.

Усі уроки з курсу, які проводились відповідно до плану дослідження, розглядалися як експериментальні. Було визначено теми уроків, зміст яких формувався на основі етнологічного підходу з використанням авторських методичних розробок і методичних рекомендацій. У контрольних класах процес формування етнологічних понять здійснювався за державною програмою, затвердженими підручниками і традиційною методикою, в експериментальних – за авторськими розробками. Перевірялась ефективність засвоєння учнями визначених понять. Показниками засвоєння етнологічних понять на етапі формуючого експерименту виступили коефіцієнти: повноти засвоєння змісту поняття, повноти засвоєння обсягу поняття та повноти засвоєння зв'язків і відношень понять. Для визначення чисельного значення цих коефіцієнтів пропонувалися питання і завдання, спрямовані на з'ясування учнівських знань: 1) про термін, що позначає поняття; 2) про найближче родове поняття; 3) про видову якісну відмінність сформованого поняття; 4) про внутрішню структуру поняття.

Інтерпретація здобутих результатів та обґрунтування ефективності розробленої моделі побудови змісту шкільного курсу історії України 7-го класу здійснювалось за допомогою табличного і графічного методів зіставлення однорядних величин в експериментальних та контрольних класах. Аналіз результатів свідчить, що середні значення коефіцієнтів для експериментальних класів помітно вищі, ніж для контрольних (табл.2).

Таблиця.2.

Рівні сформованості етнологічних понять в учнів 7-х класів

	початковий	середній	достатній	високий
Експериментальні	20,5 %	33,7 %	27,2 %	19,6 %
Контрольні	48,2 %	38,5 %	9,8 %	2,7 %

Послідовне вирішення завдань формуючого експерименту дозволило отримати позитивні результати, зробити висновок про ефективність запропонованої нами методики реалізації етнологічного змісту курсу історії України у 7-му класі.

На основі проведеного дослідження зроблено такі загальні **висновки**.

1. Сучасні теоретико-методологічні підходи до формування змісту шкільної історичної освіти визначаються її загальною метою: створення умов для самовизначення та самореалізації особистості через усвідомлення своєї належності до української нації й держави, а також інтегрування в національну та світову культуру. Найбільш важливими серед таких підходів є: цивілізаційний, культурологічний, соціоантропоцентричний, аксіологічний та етнологічний.

Сутнісна характеристика етнологічного підходу полягає у наступних положеннях: розуміння цивілізації як етносоціальної системи та взаємообумовленості соціальних та етнічних процесів як одного з важливих чинників розвитку складних систем, якими є цивілізації, тісного взаємозв'язку етнічної і соціальної історії; вивчення історичного розвитку українського етносу як основи історичного руху і розвитку; запровадження україноцентричності як основи конструювання змісту і структури шкільної освіти; забезпечення етнологічної спрямованості історичних реконструкцій у навчальному матеріалі, зокрема в шкільних підручниках і посібниках.

Виходячи з вимог етнологічного підходу, необхідним є пріоритетне висвітлення у змісті курсу вітчизняної історії складних процесів становлення й розвитку українського етносу, історія

якого виступає головним тлом розвитку різних етнічних та політичних утворень, які певний час існували на теренах України; розгляд історичних подій через призму формування пріоритетів життєдіяльності, способу мислення, світосприйняття, духовності того чи іншого суспільства на теренах України у певні періоди її історії; зображення історичного розвитку українського народу, а також інших народів, що протягом століть проживали на цій землі, через культурні взаємовпливи та взаємозапозичення.

2. Комплексний аналіз сучасної практики навчання історії показав відсутність сформованого підходу до відбору етнологічного змісту на рівні формулювання сучасних програм, невизначене й невірнорозважене включення окремих етнологічних питань у деякі теми і розділи програми, відсутність наступності в змісті і структурі етнологічних знань між програмами різних років (з 1992- по 2000 рр.), змісті сучасних підручників, проектів та Державного стандарту освітньої галузі “Суспільствознавство”. Основними недоліками використання етнологічних навчальних матеріалів у підручниках з історії України для 7-го класу, розроблених протягом останнього десятиріччя є упереджене ставлення до питань етно– націогенезу українського народу (в діапазоні від повної байдужості до пристрасті), певна невірнорозваженість (за обсягом інформації) у висвітленні подій етнічної історії окремих народів, застосування і виклад наукових теорій та концепцій, що не знайшли загального визнання, різнобій у застосуванні й поясненні етнологічних понять, порушення відповідності понять та термінів, застосування невизначених понять тощо. Як результат зазначених недоліків більшість учнів і вчителів відчуває труднощі у засвоєнні етнологічних знань у навчанні історії на тлі сталого інтересу до них як з боку вчителів, так і учнів.

3. Послідовна реалізація етнологічного підходу як методологічної основи відбору і структурування змісту шкільної історичної освіти дозволила обґрунтувати зміст, обсяг й структуру етнологічного компонента освітнього курсу. Зокрема, етнологічний зміст курсу історії України 7-го класу – це система знань про виникнення і формування українського етносу, на цій основі засвоєння знань про основні закономірності виникнення, функціонування і взаємодію етнічних спільнот, складання та розвиток специфічних особливостей певного етносу в ході історичного розвитку. Тобто в курсі історії України учні мають засвоїти на початковому рівні такі поняття: етнос, етнічні спільноти, етногенез, етнічні процеси, етнічна територія, етнокультурні особливості, історико–етнографічні регіони.

4. Експериментальна система реалізації етнологічного змісту передбачала визначення і введення у зміст курсу історії 7-го класу етнологічної складової як системи взаємопов’язаних, різнорівневих і супідрядних одиниць змісту: фактів і понять різної широти і обсягу і застосування на уроках історії України адекватних етнологічному змісту методів і прийомів навчання. Вона охоплювала: 1) відбір на основі структурно-функціонального аналізу фактичного і теоретичного

матеріалу; 2) розробку навчальних експериментальних матеріалів до окремих уроків, у яких розкривались найбільш загальні теоретичні поняття; 3) визначення етапів і ступенів формування окремих етнологічних понять на основі дедуктивного способу їх засвоєння; 4) розробку системи питань та пізнавальних завдань репродуктивного і творчого (пошуково-дослідного характеру). Апробація цієї системи показала, що засвоєння учнями етнологічного змісту істотно впливає на рівень їх навчальних досягнень, зокрема підвищився рівень етнологічних знань учнів, розуміння ними зв'язків між подіями і явищами, умінь пояснювати історичні факти із застосуванням етнологічних понять.

Узагальнення результатів експериментального навчання підтвердило розроблену автором методичну концепцію побудови навчального змісту на етнологічних засадах, реалізація якої у вивченні вітчизняної історії забезпечує формування в учнів цілісного бачення історичного розвитку на теренах України від першовитоків до періоду нової доби, у взаємозв'язку процесів становлення українського народу й нації та державотворчих процесів.

5. Результати дослідження дали можливість розробити такі рекомендації для авторів програм і підручників з вітчизняної історії:

1) застосування етнологічного підходу до відбору і структурування навчального змісту курсу вітчизняної історії є обов'язковим, оскільки відсутність цього не сприяє цілісному уявленню учнів про розвиток історичного процесу на теренах України і сформуванню у них усвідомлення власної етнічної приналежності. Це потребує насамперед визначення в окремих курсах системи етнологічних понять і фактів, важливих для розвитку в учнів компетентності щодо етнічної сфери людського буття і послідовного цілеспрямованого системного їх розкриття в тексті навчальної програми;

2) у навчальний зміст підручників і посібників необхідно вводити: документальні джерела, що висвітлюють основні проблеми і теорії етнічного розвитку, етнічної історії українського та інших етносів, які проживали на теренах України, ілюстративні матеріали (малюнки сучасних авторів, репродукції художніх творів, кіно-, фото- матеріали), умовно-графічні наочні матеріали, які репрезентують етнокультурні особливості українського народу та інших сучасних народів, що живуть в Україні;

3) до методичного апарату і апарату орієнтування підручників і посібників для учнів необхідно внести істотні зміни щодо: упорядкування етнологічної термінології й складання словників етнологічних понять, переліків основних етнологічних понять й термінів, які мають бути засвоєні учнями у вивченні окремих тем і параграфів, постановки пізнавальних завдань і питань відповідного змісту в структурі навчальних текстів, наявності додаткових текстів, які містять етнографічні відомості;

4) у методичні посібники для вчителів історії внести доповнення щодо методики формування етнологічних знань в навчальних курсах історії України та всесвітньої історії.

Результати дослідження можуть сприяти подальшим розробкам проблеми у таких напрямках: формування етнологічного змісту в окремих навчальних курсах з історії, реалізація етнологічного підходу до вивчення історії як базової навчальної дисципліни в загальноосвітній школі, підготовка вчителя до викладання етнологічних знань в курсах вітчизняної історії, методика формування етнологічних понять й системи етнологічних знань на уроках історії.

Основні положення дисертації викладено у таких **публікаціях** автора:

1. Серова Г. Етнографічний атлас України (матеріали) // Однокласник.–1994.–№3.–С.22–37
2. Серова Г. Про порушення методичних умов формування понять в підручниках з вітчизняної історії // Історія в школі.–1997.–№7.–С.21–28
3. Серова Г. Етнографічні поняття в курсі історії України // Тези звітної наукової конференції Інституту педагогіки АПН України 23–24 березня 1999 р. – Зміст і технології шкільної освіти: Матеріали –К.: Пед. думка, 1999.– С.114–115
4. Серова Г. Формування етнографічного компонента змісту шкільної історичної освіти в Україні // Історія в школах України.–2001.–№1.–С.3–7
5. Серова Г. Структура етнологічного змісту шкільного курсу “Історія України” (7 кл.) // Рідна школа.–2003.– № 9.–С.32–34
6. Серова Г. Висвітлення процесів етногенезу в шкільних підручниках з історії України 90-х років (історико-педагогічний аспект) //Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип.179. Педагогіка та психологія.– Чернівці: Рута, 2003.–С. 132-139.
7. Серова Г. Сучасний шкільний підручник з історії як засіб формування етнологічних знань. Проблеми сучасного шкільного підручника: Зб. наук. праць.– Вип.4.–К.: Педагогічна думка, 2003.–С.218–223
8. Серова Г. Концептуальні підходи до конструювання змісту шкільної історичної освіти: сучасний погляд // Історія в школі.–2004.–№6.–С.35–39

АНОТАЦІЯ

Серова Г.В. Методичні засади відбору та реалізації етнологічного змісту шкільного курсу історії України (7 клас).– Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання історії.– Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2005.

У дисертації досліджується проблема відбору і структурування етнологічного навчального змісту в курсі шкільної історії України, а також його реалізація в підручниках, посібниках, на уроках історії в 7-му класі. Теоретично обґрунтовано етнологічний підхід до відбору і структурування змісту курсу історії України; визначено, класифіковано і систематизовано структурні компоненти етнологічної складової змісту курсу історії України 7-го класу, обсяг і зміст етнологічних понять даного курсу а також термінів, що їх розкривають. За допомогою експерименту проаналізовано масштаби впливу розроблених методичних підходів на якість навчальних досягнень учнів з історії України у 7-му класі, підсумки якого дозволяють констатувати стабільний позитивний ефект від впровадження результатів дослідження.

Ключові слова: етнологічний підхід, етнологічний зміст, відбір і структурування змісту, етнологічні поняття, формування етнологічних понять.

АННОТАЦІЯ

Серова Г.В. Методические основы отбора и реализации этнологического содержания школьного курса истории Украины (7 класс). Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения истории.– Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2005.

Диссертация посвящена проблеме отбора этнологического содержания и его отображения в школьном курсе истории Украины 7 класса. В работе рассмотрены особенности этнологического подхода к построению школьной исторической дисциплины, специфика этнологических понятий в учебном познании. На основе структурно-функционального анализа образовательных программ по истории Украины, учебно-методической литературы и школьной практики преподавания отечественной истории определены возможности применения этнологического подхода в обучении истории, теоретически и методически обоснованы содержание, объем и структура этнологических учебных материалов школьного курса истории Украины 7 класса.

Гипотеза исследования состояла в том, что эффективное усвоение этнологического содержания в обучении истории Украины 7-го класса возможно при условии: использования этнологического подхода как методологической основы отбора и структурирования содержания школьного исторического образования, применения методов и приёмов, адекватных этому содержанию.

Для решения поставленных задач осуществлен анализ философской, исторической, этнологической и психолого-педагогической литературы по проблеме исследования, что дало возможность определить общедидактические и частнометодические подходы к подаче учебного исторического материала. В соответствии с учебно-воспитательными задачами образовательной отрасли “Обществоведение” и современной методологии научного познания определена сущность категории “этнологическое содержание”, его логическая структура, особенности формирования этнологических понятий и методические условия их усвоения учащимися 7–го класса на уроках истории Украины.

В исследовании предложена модель построения учебного содержания курса истории Украины 7 класса на основе этнологического подхода. Сущность его состоит: в признании взаимообусловленности социальных и этнических процессов как одного из определяющих факторов развития сложных систем, какими являются цивилизации; тесной взаимосвязи этнической и социальной истории; внедрения украиноцентричности как основы конструирования содержания и структуры школьного образования; обеспечения этнологической направленности исторических реконструкций в учебном материале, в частности в школьных учебниках и пособиях.

В исследовании определены методические условия эффективного формирования этнологических понятий: а) выделение понятия *этнос* как систематизирующей содержательной единицы; б) введение этнологических понятий дедуктивным путём с последующей их конкретизацией; в) организация активной познавательной деятельности учащихся посредством системы познавательных заданий.

В работе изложен ход формирующего эксперимента и проанализированы его результаты. Разработаны и апробированы в естественном эксперименте методические рекомендации по формированию этнологических понятий как основы развития исторического мышления, предметной компетенции учащихся, их национального сознания.

Материалы исследования могут быть использованы в процессе разработке Концепции исторического образования в системе 12-летнего образования с профильным обучением, усовершенствования учебных программ, подготовки пособий и учебников на основании дидактических принципов системности, генерализации и интеграции.

Ключевые слова: этнологический подход, этнологическое содержание, отбор и структурирование содержания, этнологические понятия, формирование этнологических понятий.

ANNOTATION

Serova G. V. Methodological bases of selection and realization of ethnological content of the school rate of the history of Ukraine (7 classes). – Manuscript.

Thesis for Candidate Degree of pedagogical science, specialty 13.00.02 - theory and methods of teaching history.– National Pedagogical University M.P.Dragomanov. – Kyiv, 2005.

The dissertation is devoted to a problem of selection ethnological content and its realization in a school rate of a history of Ukraine 7 classes. In work the features ethnological of the approach to construction of school historical discipline, specificity ethnological of concepts of educational knowledge are considered. On the basis of the structurally functional analysis of the educational programs on a history of Ukraine, school–methodical literature and school practice of teaching of a domestic history the opportunities of application ethnological of the approach of teaching history are determined, theoretically and 7 classes are methodically proved the contents, volume and structure ethnological educational materials of a school rate of a history of Ukraine.

Key words: ethnological approach, ethnological notions, selection and structure of the school content, ethnological of concept, formatting of ethnological notions.